

Національне пробудження

Валентин Крисаченко,
доктор філософських наук
Михайло Степико,
доктор філософських наук

Гальчинський А. С. Час національного пробудження. Публіцистичне есе. – К.: НІСД, 2004. – 152 с.

Публіцистичне есе доктора економічних наук, професора А. Гальчинського „Час національного пробудження” є логічним продовженням низки його останніх праць з гуманітарної та етнонаціональної тематики і робіт, виконаних фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень протягом останніх чотирьох років. Маємо, перш за все, на увазі колективну монографію „Українська політична нація”, виконану в рамках наукового проекту „Гуманітарний розвиток України”, спільну монографію В. Баркова і Т. Розової „Специфікація становлення громадянського суспільства в Україні”, аналітичні оцінки, виконані колективом авторів під керівництвом А. Гальчинського „Переяславська угода 1654 року: історичні уроки для українського народу” та „Інтеграція кримських татар в українське суспільство: проблеми і перспективи” тощо.

Слід сказати, що ці праці стали не тільки помітним явищем в науковому і культурному житті суспільства, а й вагомим чинником вирішення практичних проблем розбудови української державності, осмислення та переосмислення історичного минулого. Хоч існує вже майже аксіоматичне визначення, що історія не має „умовного способу”, проте виявлення причин нереалізованих тенденцій розвитку українського соціуму, державності – теж велика та серйозна наука.

Саме цими міркуваннями, мабуть, і треба керуватися при аналізі праці А. Гальчинського „Час національного пробудження”. Хоч вона й кваліфікована як публіцистичне есе, це серйозне наукове дослідження з власною логікою, задумом, аргументацією, висновками.

Серед останніх найбільш суттєвими, на нашу думку, є: твердження, що ми подолали тільки початковий етап творення української держави. А відтак на сьогодні проблем державотворення маємо значно більше, ніж вирішених.

Принциповим є положення й про те, що найвідчутнішими суперечностями сьогодення є суперечності світоглядної сфери, всього, що пов'язується з творенням української політичної нації, творенням її самоідентичності.

Взагалі книга має багато важливих сюжетних ліній. Перша – це уроки української недержавності. Автор аналізує причини піднесення та занепаду Української козацької держави, Української Народної Республіки, особливості розвитку української напівдержави в умовах існування СРСР, проблеми адекватності оцінок борців за національне визволення з рядів ОУН та УПА.

Серед причин, які стримують процеси консолідації української політичної нації, вчений виокремлює такі чинники:

³⁵₁₇ цивілізаційна специфіка буття України, яка визначає духовну межовість існування її населення, його „розірваність” між найпотужнішими центрами культурного і цивілізаційного впливу;

³⁵₁₇ вразливість політичної еліти;

³⁵₁₇ неадекватна інтерпретація націоналізму;

³⁵₁₇ розбіжності в трактуванні української національної ідеї.

В цілому можна стверджувати, що нарешті знайшлося слово-осереддя для означення сьогоденного буття України. Слово це – **пробудження**. Саме воно має визначити суть інтелектуально-патріотичного руху українського народу на шляху до розбудови багатой і демократичної України, сильної і шанованої у всьому світі держави.

Чому саме **пробудження**, а не, скажімо, **відродження**, акцентацією на яке перепоповнені практично всі публічні виступи національно налаштованих політиків та наукові розвідки вчених?

Нагадаємо первинний зміст феномена відродження: цим терміном позначали пасіонарний злет культури й духовності на Апенінському півострові у XIV – XVI століттях під гаслом відновити (повернути, відродити) величну римську цивілізацію античних часів. Втім ця цивілізація у своїй автентичності та ідентичності якраз і не була відтворена, але стала підмурівком, на якому вибудовувалась новоевропейська цивілізація, засадничі принципи якої визначають і сучасні західні цінності. Тобто, по суті справи, йдеться не про **відродження**, а про **народження** нової культури.

Водночас історія знає моделі і власне відродження. І відбувається це, насамперед, у сфері політики, державотворення. Це ті випадки, коли, наприклад, демократію душить тиранія, але народ знаходить в собі сили знову повернути (відновити) демократичні цінності (досить згадати новітню історію Греції чи Іспанії). Іншими словами, відродження має, насамперед, політичний характер: відновлення держави, реконструкція форми правління, територіально-адміністративного устрою тощо.

Втім, дилема **відродження** – **пробудження** має зовсім не

феноменологічно-синтаксичний, а сутнісно-семантичний зміст. Адже різні верстви і страти населення бажають „відродити” далеко не однакові речі та обставини. Для ілюстрації можна звернути увагу на сьогоденні реалії. Поряд з бажанням переважної більшості народу відродити питомі українські цінності, часто-густо лунають заклики „відродити” російську імперію, Радянський Союз, якусь слов'янську єдність тощо. Тобто ті політичні реалії, які гальмують розвиток незалежної України. Отже, є „відродження” і є „відродження” – залежно від суб'єкта цього процесу, його цільових орієнтацій, світогляду в цілому.

Нагадаємо, що існує два основні смисли поняття „відродження”: по-перше – це розквіт, піднесення чогось, що перебувало в занепаді або на низькому рівні розвитку, і, по-друге, відновлення організмом утрачених або пошкоджених частин тіла, органів, тканин тощо. Інакше кажучи, відродження передбачає наявність вихідної базової структури і чітке настановлення на відновлення її системності і цілісності. І проблема в тому, що неправильний вибір конституції зводить нанівець кінцевий задум. При такому „відродженні” досить просто отримати маргінальну державу, ерзац-державу або просто стати чийось лімітрофом.

Професор А. Гальчинський звертається до фактів історичної минувшини й аргументовано демонструє читачеві – громадянину сучасної України, що вона нам дає блискучі цивілізаційні орієнтири державотворення і культури, на які цілком надійно можна покластися, вибудовуючи сучасну державу.

Княжий період в історії України прикметний своєрідною формою конституційної монархії, за якої верховна влада однієї особи легітимізувалася і контролювалася народом (віче, народні зібрання). В культурі – це час, прикметний спалахом архітектурної і мистецької думки, потужним містобудуванням та унікальною літературно-філософською творчістю. При цьому автор наголошує, що ці здобутки ґрунтуються на ще давнішій спадщині українського народу, яку вперто викорінювала і знищувала нова ідеологія – християнська. І висновок професора А. Гальчинського: „Переконаний у тому, що втрата дохристиянської історії – це найбільш ущербна втрата українського народу на етапі його утвердження, підриє його імунної системи та генетичного коду, що давалося взнаки упродовж усіх наступних поколінь” (с. 19).

Безумовно погоджуючись із цим судженням, зауважимо, що, на щастя, нині маємо чимало археологічних, історичних і джерельних свідчень про найдавніші українські часи: ця культура, притлумлена в християнському Києві, як частина світового цивілізаційного процесу знайшла фактологічне відображення в численних текстах давньогрецьких, римських, готських, хозарських, візантійських та інших авторів, даючи нам, нині суцям, можливість також доторкнутися до цієї культури.

Велике князівство Литовське, як відомо, фундувалось на правничих,

культурних, мовних, політичних здобутках України-Руси. В цій державі були здійснені безпрецедентні для тодішньої Європи кроки з розбудови громадянського суспільства, починаючи від створення органів самоврядування на всіх адміністративних рівнях суспільства (включаючи найвищий – парламентський (сеймовий)), і закінчуючи численними громадськими, професійними і релігійними організаціями. Країна впевнено перемагала у протистояннях із західними (німецькими орденами) та східними (монголо-татарами) суперниками, мала розвинену систему освіти і книгодрукування. Литовська Русь була прямою спадкоємицею Київської Русі і, в свою чергу, генетичною попередницею Гетьманської України. На жаль, ця держава, в якій становими були чотири етноси – українці, поляки, литовці і білоруси – так і не змогла подолати етноконфесійних суперечностей, які й стали головною внутрішньою причиною розпаду литовсько-руської держави.

Унікальний, навіть для Європи, досвід державотворення і розбудови суспільства український народ продемонстрував у Нові часи. І Запорозька Січ, і Гетьманщина були яскравими прикладами, говорячи сучасною мовою, президентсько-парламентської республіки. І лише сконцентрована на завоюваннях та руйнуванні загарбницька політика сусідніх імперій, насамперед Російської і Турецької, не дала змоги Україні стати лідером демократичної розвиненої Європи. І були далі століття примусу, неволі, розшарування етнічної спільноти, гори бруду і мулу, насипаних на чисту українську душу. „Надлом нації” – так іменує цей стан професор А. Гальчинський.

Як вийти з цього надлому? Ось тут, перед тим, **як відродитись** (за Т. Шевченком, з „правнуків поганих” стати гідними слави „славних прадідів великих”), треба **пробудитись**.

Пробудження, крім позначення певного психофізіологічного стану, означає також і перехід до нового бачення світу. В цьому контексті вельми важливо, що пробудження є водночас опам’ятанням і спам’ятанням своєї ідентичності, глибинної сутності і, водночас, вихід із стану спокою, застою, стагнації; пробудження є проростанням, заклик до активної діяльності. Людина будиться, просипається, опам’ятовується, приходиться до себе, оживає, думає і вирішує, повертається загалом до власних первнів – питомих вихідних спадкових засад мислення, думання, поведінки і діяльності.

Автор веде мову про етнічне пробудження, яке має ті ж самі смисли, що й пробудження індивідуальне, але до наслідків якого належать, насамперед, явища духовно-культурні і політичні. Це – найголовніша умова вільного поступу України.

Не випадково на цій проблемі постійно наголошували наші великі проповідники Тарас Шевченко та Іван Франко.

Ось характерне для Шевченка:

Страшно впасти у кайдани,
Умирать в неволі,
А ще гірше – спати, спати
І спати на волі,
І заснути навек-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого, однаково,
Чи жив, чи загинув!

Але, проснувшись, не дай Боже, знову відчувати себе кимось із цих: „раби, подножки, грязь Москви, варшавське сміття...” Нам потрібне інше пробудження, інше відродження. **Шевченкове!** Не випадково Павло Тичина, великий митець і патріот, писав: „Шевченко свій голос пробуджуючий у народ пускає: Чия правда, чия кривда. І чиї ми діти?” (1957).

Визначальним для народного буття і процвітання вважав пробудження й Іван Франко:

Мені снилась доля, тихий край родинний,
Здоров'я, труд хосенний, щастя, Ти...
Прокинувсь я – край дикий і пустинний,
Тернистий путь без пряму, без мети.

Зболіле тіло, ноги, пливші кров'ю,
Грижа ссе мозок мій, немов павук,
Гнівная доля з батогом за мною
Жене і б'є, не жалуючи рук.

Ця доля з батогом в руках поставала в різних іпостасях: кочового степовика, московського стрільця, польського жовніра, австрійського чиновника, більшовицького ката, фашистсько „юберменша” тощо. Але найбільше зло, яке спричинили ці зайти, те, що вони оселили „ворога з нагайкою” в самій українській людині... „Загублена українська душа” – так позначив цей стан Микола Шлемкевич.

Невеликий відступ. В середині ХХ століття жив і працював у Новосибірську визначний генетик Дмитро Беляєв. Він очолював Інститут генетики і селекції СВ АН СРСР. Одним із завдань цієї установи було винесено розведення чорнобурих лисиць, хутро яких дуже цінувалось на валютному ринку. Справа йшла успішно, лисиць було багато, але виникла проблема: звірі полюбляли кусатися, що створювало труднощі для доглядачів. Отже, постало завдання: вивести популяцію лисиць із мирним норовом. І через 15 – 20 поколінь це завдання було виконано: лисиці стали

поводитися, як домашні песики чи котики. Але, водночас, була втрачена якість хутра: воно вже не мало комерційного інтересу. Для науки цей експеримент мав велике значення: було відкрито компліментарність генів, зокрема – спадкову заангажованість поведінки (агресія) і морфології (структура хутра). З'ясувалося також, що селекція через поведінку може давати субстанційні (морфофізіологічні) зміни. Згодом Д. Беляєв обґрунтував на цій основі теорію дестабілізуючого добору.

Імперії щодо українців діяли так само, як новосибірські генетики щодо срібно-бурих лисиць. „Кусаєшся” – в Сибір або на шибеницю. „Муркотиш” і „трешся об ногу” – на службу імперії. Так протягом століть запроваджували штучний добір до української людності на предмет лояльності до завойовників, з „вibraковуванням” самодостатніх українців. У багатьох українців етнічні архетипи виявилися або зруйнованими, або замуленими.

Автор послідовно вишукує те начало, яке повинне (мусить!) розбудити народ, подолати надлом нації. І знаходить відповідь – це ідея, точніше – національна ідея. Ніхто в світі ще не придумав міцнішої спонуки до дії чи зміни, ніж слово, людське чи Боже: саме воно вело давніх євреїв з єгипетського полону до землі обітованої, мільйони язичників – до істини Христа, хрестоносців – до Гробу Господнього, кочівників бедуїнів та силу-силенну інших племен та народів – до пророцтва Магомета... Як записано в „Євангелії” Іоанна Богослова: „Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово. Воно в Бога було споконвіку”(1: 1 – 2). Тож і нинішнє українське суспільство потребує саме такого Слова, яке повернуло б йому питомі власні духовні цінності.

Наша історія засвідчує потужну креативність віднайдені справді національної ідеї. Князь Володимир Великий приймає християнство далеко не за власним хотінням, а з твердим наміром зазіхнути на світове лідерство й цивілізаційну спадщину. Згадаймо: згодом Нестор-літописець свій фундаментальний твір розпочинає словами про походження землі руської. І відповідає: від Адама, Ноя та, зокрема, сина його Яфета. І це не випадково, оскільки спадкоємцями останнього мислили себе і візантійські василевси, і римські цезарі.

Визвольний рух козацько-гетьманських часів беззаперечним і єдиним гаслом мав: „За віру, права і вольності”. Тобто – за власну духовність і свободу. І це згуртувало весь народ. І це чи не останній період в історії України, коли національна ідея спрацювала так ефективно, чого не скажеш про подальші визвольні змагання, особливо на початку та в середині ХХ століття. А. Гальчинський докладно аналізує причини такого стану і, принаймні, задає саму ідеологію формування національної ідеї: „Нація, яка хоче перемогти, не може жити лише чужими ідеями і теоріями, не може мати плебейську свідомість, не може зректися героїки свого народу” (с. 52). З цим важко не погодитися.

Особливу увагу А. Гальчинський звертає на одвічну геополітичну реальність: „Україна – Росія”. Добре відомо, що характер відносин між цими країнами протягом останнього тисячоліття мав дуже й дуже непростий характер. В абсолютній більшості випадків вектор зусиль мав виключно протиукраїнський характер. Інакше кажучи, Україна постійно виступала як об’єкт зазіхань, ресурс якої бажала використати на свою користь протилежна сторона.

Але ми приречені жити поряд, бодай через географічне сусідство. Отже, мусимо постійно враховувати реальність існування кожної із сторін і вишукувати оптимальні моделі взаємодії та захисту власних національних інтересів. І тут для сучасної України безцінний матеріал дає нам історична минувшина, яка на глибинному (ментальному) рівні дозволяє зрозуміти джерела і суть експансіоністської політики Росії щодо України.

Автор звертає увагу насамперед на істину, яку обґрунтували ще теоретики євразійства і яка активно озвучується сучасними російськими політологами, а саме: про подвійні первні (корені) Росії. „Росія – це християнізований варіант татарського ханства” – висновок Микола Бердяєв. У реальності це означало, що із західного світу (Візантійської імперії) Московське царство взяло східний (ортодоксальний) варіант християнства (православ’я) з його визнанням зверхника держави богорівною істотою, а також моделі зовнішньої політики (візантійської), за якої будь-якого союзника можна легко і безболісно зрадити заради досягнення власних інтересів. Східний (монголо-татарський) світ (Золота Орда) дав Росії у спадок сувору ієрархічну організацію суспільства, яка передбачає безумовне панування верхнього прошарку над нижчим і, навзаєм, безумовне підкорення нижчих – вищим. Це – основа, яка цементувала російське суспільство і яка дозволила утримувати імперські обшири протягом багатьох століть. Відповідно, обидва первні (архетипи) увійшли в російську ментальність, і їх безумовно слід мати на увазі в практичній площині українсько-російської політики.

Значна частина праці А. Гальчинського присвячена аналізу ролі та місця України в розвитку світового цивілізаційного процесу, проблемам євроінтеграції через політику самоствердження. Це принципова позиція автора, яку він послідовно і аргументовано доводить у всіх своїх публікаціях та виступах останніх років. Тому його твердження, що нам треба робити свою справу, велику і потрібну, удосконалюючи свій устрій, не опускаючи рук і не абсолютизуючи об’єктивні труднощі, що постають на обраному шляху євроінтеграції, – абсолютно логічне і виправдане.

В цілому ж лейтмотив книги А. Гальчинського: „Я хочу, щоб кожен українець став українцем” – наразі дуже актуальний і своєчасний.